
IVAN ĐORĐEVIĆ

PRVI KONTAKT

Jedan od najuniverzalnijih motiva u okviru naučno-fantastične književnosti jeste motiv prvog kontakta ljudske rase sa nezemaljskom civilizacijom. Glavna osobenost ovog motiva jeste postojanje dve generički različite vrste sudeonika: ljudskih i neljudskih. Veliki broj dela ovog tipa karakteriše činjenica da, i pored postojanja dva entiteta (ljudskog i neljudskog), u krajnjoj liniji, osnovni, ako ne i jedini akter ostaje čovek, odnosno samo ljudsko društvo/kultura. U tom smislu se dobar deo literature sa motivom prvog kontakta može smatrati ekstrapolacijom realnosti, odnosno ljudskog društvenog poretka. Osnovno oruđe koje se primenjuje jeste društvena kritika, ali i istovremeno promišljanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti kroz civilizacijski lajtmotiv – odnos Mi/ Oni. Za ovakav pristup temi karakterističan je antropocentrizam, odnosno antropomorfizovanje neljudskog entiteta. Ako, ipak, delo nema parboličan izraz, dovodi se u pitanje koherencija motiva prvog kontakta. Ukoliko je, međutim, neljudski entitet uveden kao samostalan, odnosno ako njegova funkcija nije objašnjavanje nečega što je u osnovi ljudsko, onda se može govoriti o pravom značenju “prvog kontakta” (Klark 1985:87-88). Parboličan i neparboličan pristup ovom motivu jeste legitiman izraz koji ima jasan cilj i funkciju. S druge strane, postoji opasnost od upadanja u zamku zamišljanja neljudskih bića koja bi trebalo da predstavljaju samostalan entitet, ali koja suštinski ostaju samo antropomorfistička vizija. Ovakav izraz ne predstavlja plodno tle za analizu, s obzirom na to da ne unosi suštinski element “oneobičavanja”, već “nasilno” uvodi strana tela u okvir u kome za njih nema mesta ili mogu biti zamenjeni i nekim “poznatim” entitetima.

Sva prozna ostvarenja koja obrađuju motiv prvog kontakta u okviru naučnofantastičnog žanra slede,

dakle, isti tok – razmatranje mogućeg kulturnog susreta sa “tuđim”, neljudskim entitetima, ali kroz jedinu moguću prizmu; reč je o odnosu “Nas” prema bilo kome/čemu “Drugom”, u zemaljskom, nama jedino poznatom sociokulturnom kontekstu, bilo da je reč o paraboličnoj društvenoj kritici usmerenoj ka nekim opštim pitanjima funkcionisanja ljudskog, “ovozemaljskog” sveta, ili o kosmogonijskim pitanjima tj. mestu čoveka u odnosu na svemirsko ustrojstvo. Uzevši u obzir ovaj najširi, opšti semantički plan u okviru koga se mogu sresti veoma različita prozna ostvarenja (kako u pogledu umetničkog kvaliteta, tako i u pogledu tematike) pokušaćemo da razmotrimo kakvu kulturnu poruku nose pripovesti sa motivom prvog kontakta.

S obzirom na zahtevnost teme koja tretira veoma široko polje stvaralaštva (u umetničkom i žanrovskom smislu) kao osnovni kriterijum za analizu biće uzeti određeni modaliteti prvog kontakta, koji se mogu definisati kroz sledeće odnose:

1. izumrli neljudski entitet / ljudska rasa koja otkriva njene spomenike i *vice versa*
2. inferiorni neljudski entiteti / ljudska rasa na “višem” nivou razvoja i *vice versa*

Taj reper omogućava adekvatnu sociokulturnu evaluaciju ovakve vrste umetničke proze.

Pojam prvog kontakta, shvaćenog u kontekstu naučnofantastične književnosti, koji u sebi sadrži suštinsku paradigmu “drugog”, nužno otvara pitanje ograničenja koja uz takvu vrstu susreta idu. Vrste ograničenja o kojima je reč uslovno se mogu podeliti na biofizička i sociokulturna, ali se oba ova tipa mogu svrstati pod zajednički imenitelj “komunikacijskih ograničenja”. Pod tim se podrazumeva bilo kakva “smetnja” u komunikaciji između dva entiteta koja stupaju u interakciju – od limita uslovljenog time što je jedan entitet o kome je reč mrtav (nije sposoban da stupi u neposrednu komunikaciju), pa do kulturno uslovljenih ograničenja prilikom *tête-à-tête* susreta, izazvanih razlikama u poimanju sveta oko nas.

Prvo i najverovatnije ograničenje kontakta između ljudske vrste i nezemaljskih entiteta može se odrediti kao biohemijско. Takva vrsta limita može se ilustrovati činjenicom da, recimo, kiseonik ne mora biti jedini hemijski element na kome se zasniva meta-

bolizam živih bića, i da je čak moguće da baš on pojedinim organizmima predstavlja izuzetno otrovnu supstancu. Ovakve razlike u biohemijском ustrojstvu mogu usloviti i mnoga druga ograničenja koja otežavaju komuniciranje, kao što je, na primer, apsolutna nekompatibilnost materijalne kulture.

Pretpostavka od koje se polazi jeste da svaki od nezemaljskih entiteta koji stupa u kontakt sa Zemljanima poseduje određenu vrstu kulture (shvaćene kao sistema normi i vrednosti jedne “zajednice”, i njima uslovljenog načina ponašanja). Kultura u tom kontekstu, kako kaže Edmund Lič, komunicira; “kompleksna međupovezanost kulturnih pojava sama po sebi prenosi informaciju učesnicima u tim pojavama” (Lič, 2002:7). Ovako shvaćena kulturna interakcija dozvoljava da se kontakt između ljudskog i neljudskog entiteta svede na dva učesnika u komunikaciji, pri čemu je jedan od njih “pošiljalac”, pokretač ekspresivne radnje, a drugi “primalac”, tumač proizvoda ekspresivne radnje. Sama ekspresivna radnja o kojoj je reč ima dva aspekta; na jednoj strani je sama radnja ili proizvod radnje, a na drugoj je poruka koju pošiljalac kodira, a primalac dekodira. U suštini, u interakciji o kojoj je reč, sve raznorodne dimenzije kulture treba razumeti kao strukturisane skupove koji utelovljuju kodiranu informaciju na sličan način kao što je slučaj sa zvucima, rečima i rečenicama prirodnog jezika (Lič, 2002:18-22).

Osnovno ograničenje koje proizlazi iz ovako shvaćenog koncepta kulturne komunikacije leži u činjenici da i verbalna, a naročito neverbalna komunikacija podrazumevaju određene konvencije koje se mogu razumeti samo ukoliko su poznate, odnosno da simbolički iskaz bilo kog tipa neće preneti informaciju drugima sve dok nije poznat kôd za dešifrovanje tog iskaza. Model na kome se zasniva ovakvo shvatanje kulture proizlazi iz rada švajcarskog lingviste Ferdinanda de Sosira, i njegove distinkcije između jezika (*langue*) i govora (*parole*). Pod pojmom jezika podrazumeva se sveukupan sistem pravila o rečima i njihovoj upotrebi; sa gledišta bilo kog pojedinačnog korisnika jezik je “dat” – vrste reči stoje na raspolaganju, ali se ne moraju upotrebljavati. Međutim, kada pojedinac izgovori nešto, služi se “govorom”, odnosno on odabira iz sveukupnog sistema “jezika” izvesne reči i gramatička pravila, i pošto ih dovede u određeni poredak, u stanju je da prenese

određenu informaciju (Lič, 1982:54-55). Slično je i kada je u pitanju neverbalna komunikacija. Naime, mnogi kulturni proizvodi (odeća, hrana, gestovi) takođe imaju smisao kôda, koji predstavljaju “jezik” u desosirovskom značenju. Dalje, ove celine, kao što su vrste hrane ili odeća, skupno grupišu pojmove, tako što se elementi svrstavaju u određeni lanac koji proishodi iz “jezičkih” pravila. Suštinska teškoća koja proizlazi iz ovakvog shvatanja kulture odnosi se na to što se sve vreme operiše funkcionisanjem ljudskog/neljudskog uma, kao i objektima i radnjama u onome što bi mogli nazvati spoljni svet, tj. odnosom ideja i objekata u svetu koji nas okružuje. Sledeći desosirovsku ideju, potrebno je razlikovati “reči shvaćene kao objekti u spoljnom svetu” i “reči kao akustičke slike”. Svaka reč u smislu akustičke slike povezana je sa određenom internalizovanom mentalnom predstavom ili pojmom. Na taj način dolazi se do pojma “jezički znak”, koji predstavlja, kako kaže Lič, jedinstvenu celinu sa dva lica, a to su: akustička slika (označavajuće) i pojam (označeno) (Lič, 2002:30). S obzirom na to da komunikacija ne mora biti samo verbalna, koncept jezičkog znaka može se transponovati na širi, neverbalni plan, tako da se umesto “akustičke slike” može govoriti o “čulnim slikama”.

Sistem o kome je reč funkcioniše, dakle, kroz odnos tri elementa: pojma u mislima, čulne slike i objekta ili pojave u spoljnom svetu. Odnos između prva dva navedena elementa je suštinski, predstavlja “dve strane istog lista”, ali je odnos između čulne slike i objekta ili pojave u spoljnom svetu uvek u određenoj meri proizvoljan (Lič, 2002:33). Iako je veoma čest slučaj da se ova veza dugotrajnom upotrebom počne smatrati suštinskom, veoma je bitno napomenuti da ona predstavlja rezultat određene proizvoljne asocijacije, odnosno da je značenje koje se na taj način proizvodi kulturno uslovljeno. Ovu tvrdnju moguće je ilustrovati na primeru verbalne komunikacije. Drveni predmet, odnosno objekat u spoljnom svetu koji služi za sedenje, u srpskom jeziku se naziva stolica, dok je, recimo, Englezi nazivaju *chair*. Obe ove reči (stolica i chair) predstavljaju simbole (*uvek proizvoljnog karaktera*) za isti objekat. Međutim, pojam stolice u konceptualnoj mapi čoveka kome je maternji jezik srpski, vezan je za skup znakova koji sačinjavaju reč “stolica”, dok je u engleskom taj isti pojam vezan za skup znakova “chair”. Na taj način, čoveku sa

srpskog govornog područja čini se da postoji suštinska veza između pojma o drvenom predmetu koji služi za sedenje i skupa znakova koji sačinjavaju reč "stolica". Očigledno je, međutim, da tu ne može biti reči o bilo kakvoj esencijalnoj povezanosti, već da se radi o klasičnom primeru simboličke prakse, koja ima svoje značenje tek kada se čita u okviru određenog kôda. Ne postoji, dakle, ništa što ukazuje na to da skup znakova koji sačinjava reč "stolica" ili "chair" ima bilo kakvu suštinsku vezu sa narečenim predmetom. Postaje još komplikovanije kada se dogodi da određeni objekat ili pojava iz spoljnog sveta uopšte nema svoj pandan u konceptualnoj mapi subjekta. No, rezultat ovakvog funkcionisanja proizvodnje značenja isti je, i u velikoj meri ga odlikuje proizvoljnost.

Ova proizvoljnost, odnosno sociokulturna uslovljenost značenja, u kontekstu analize dela naučnofantastične književnosti, implicira ozbiljno ograničenje mogućnosti kontakta između dva različita misleća entiteta, a naročito u slučaju kada je jedan od dva učesnika u komunikaciji onemogućen da u nju stupa neposredno ("mrtav" je), već komunicira putem, pre svega, materijalne kulture (modalitet br. 1) Takav je slučaj sa pripovetkom "Univerzalni jezik" američkog autora H. B. Pajpera (Piper, 1977). Ovo prozno ostvarenje bavi se tematikom otkrića "rozetskog kamena", odnosno pokušajem zemaljske ekspedicije da dešifruje jezik davno izumrle civilizacije na Marsu. Autor rešenje pronalazi uvodeći prirodne konstante (poput periodnog sistema elemenata) kao vrstu "univerzalnog jezika", uz pomoć koga je moguće prevazići nekompatibilnost dva jezička sistema, zemaljskog i marsovskog. Upravo se u tom slučaju još bolje vidi problem odnosa između pojma, čulne slike i predmeta u spoljnom svetu, odnosno proizvoljnost tog odnosa. Naime, problem ne leži u prirodnim konstantama kao takvim, već se nalazi na nivou njihove reprezentacije – predstavljanja putem određenog simboličkog sistema koji smisao dobija samo u određenom, strogo ograničenom kontekstu (vremenskom i prostornom). Nesumnjiva činjenica da su periodni sistem elemenata i druge fizičke i hemijske konstante jednake skoro svuda u svemiru, nikako ne implicira da će dve različite rase imati jednako rešenje u prikazivanju tih pojava. Čak i da na vizuelnom planu model atoma u periodnom sistemu ele-

menata bude jednak ili bar dovoljno sličan da se može prepoznati, označavanje brojevnih vrednosti imanentnih atomima uopšte ne mora biti ustrojeno na isti način. Decimalni sistem definisanja brojevnih vrednosti je samo jedan od različitih koje čovečanstvo poznaje, a načini reprezentacije, u velikoj meri arbitrarni, koje ne možemo ni zamisliti su, bez sumnje, mnogobrojni. Bez posedovanja konceptualne mape u kojoj se nalazi veza između nekog znaka i “ideje” o njemu, značenje postaje besmisleno, jer u sistemu znakova koje mi tumačimo i dešifrujemo kao, recimo, jednu prirodnu konstantu sa određenom vrednošću, ne postoji ništa što je samoj toj vrednosti inherentno (Hall, 1997:30-35).

Pripovetka Artura Klarka “Čas istorije” (Klark, 1985) sličan problem tretira sa jednog složenijeg aspekta, problema “greške u razmišljanju”. Reč je zapravo o istom procesu “pogrešnog” pretpostavljanja da između određenog pojma – čulne slike i objekta u spoljnom svetu postoji suštinska veza, dok je ona u stvari simbolička, odnosno predstavlja proizvoljnu asocijaciju. U ovoj pripovesti naučnici sa Marsa, na osnovu filmskog materijala sa Zemlje (na kojoj civilizacija više ne postoji), pokušavaju da otkriju kako je izgledao život na Trećoj planeti. Ovde nije reč o verbalnoj komunikaciji (tj. jeziku shvaćenom u užem smislu), već o “dešifrovanju” jednog drugog jezika – vizuelnog, i to preko filmskog medija u obliku crtanog filma o Mikiju Mausu. Vratimo se ponovo na malopredašnji primer stolice. Možemo zaključiti da reči *stolica* i *chair* predstavljaju isti objekat iz spoljnog sveta na različite načine. Kao logičan zaključak nameće se, međutim, da čulna slika stolice nikako ne može biti na sličan način kulturno uslovljena, i da postoji određena “suština stolice” koja je nezavisna od sociokulturnog konteksta. U stvari, ovde se postavlja ključno pitanje: da li je naše opažanje sveta zaista nezavisno od naše društvene sredine? Lič primećuje značajnu činjenicu da umetničko predstavljanje opšteprisutnih objekata u različitim kulturama sledi veoma različite konvencije, i da je sasvim moguće da svaki pojedinac svoj svet posmatra onako kako to sugeriše njegova kulturna podloga (Lič 2002: 35). Ukoliko je ovo tačno, mogućnost “kulturnog nerazumevanja” prilikom susreta dve heterogene kulture izuzetno je velika, a mogućnost pogrešne interpretacije naročito se povećava u slučaju kada je je-

dan od učesnika u komunikaciji onemogućen da stupi u “živi” kontakt, odnosno kada komunicira putem artefakata.

Sličan problem, ali na drugom nivou, javlja se i kada do kontakta između dve kulture dolazi na dinamičan način, odnosno kada su oba entiteta u stanju da ostvare “živu” interakciju (modalitet br. 2) Komunikaciona ograničenja o kojima je bilo reči i u ovom slučaju dolaze do izražaja, mada u mnogo manjoj meri, s obzirom na to da postoji mogućnost “usaglašavanja” pogrešnih interpretacija, odnosno “učenja” kôda za dešifrovanje tog iskaza. Ipak, kada je u pitanju neposredni kontakt, komunikacijski šum, ukoliko ga nije moguće prevazići, može proizvesti značajne posledice na širem društvenom planu.

Modaliteti “komuniciranja” između dva entiteta uslovljavaju i različit način na koji se gradi slika o “drugome”, odnosno o entitetu sa kojim se stupa u kontakt. Naime, kada je u pitanju kontakt jedne “žive” i jedne “iščezle” civilizacije, percepcija drugog je vrednosno pozitivna. Odnos prema drugom se iscrpljuje u, uslovno rečeno, egzotističkoj slici u okviru koje se idealizuju vrednosti koje ima “stara, mudra” civilizacija (“Najbolji kandidati za ulogu egzotičkog ideala jesu najudaljeniji i najnepoznatiji narodi i kulture”, kaže Cvetan Todorov (Todorov, 1994:258)). U suštini, reč je o tome da vrsta odnosa u kome je samo jedan akter aktivni učesnik komunikacije, isključuje bilo kakvu realnu opasnost od delovanja “drugog”, i samim tim je o njemu moguće graditi pozitivnu (najčešće neutemeljenu) sliku.

Kada je u pitanju neposredan, dinamičan kontakt između ljudskog i neljudskog entiteta, drugačije je, i slika “drugog” dobija mnogo sofisticiraniji karakter. Takva percepcija gradi se na osobini ljudskog uma da, kako kaže Sender L. Gilman, “svi mi mislimo u slikama o stvarima kojih se bojimo ili koje obožavamo”. Te slike nikada nisu apstraktne, već ih razumemo kao “pripadajuće stvarnosti i ispunjavamo ih opisima, da bismo ih razlikovali od nas samih... mi gradimo stereotipe”. Stvaranje negativne projekcije “drugog” objašnjava se (i opravdava) potrebom jačanja unutrašnjeg jedinstva zajednice. Ovaj proces, na drugoj strani, podrazumeva postojanje idealizovane slike o sebi i svojoj zajednici. “Podela ‘mi’ i ‘oni’ svedena je na oštro razgraničen bipolarn odnos dva su-

protstavljena principa, kao dve suprotnosti, pozitivnog ('mi') i negativnog ('oni')" (Ristović 1996).

Slika "drugog" u proznim ostvarenjima koja pripadaju drugom modalitetu "prvog kontakta", zapravo ima funkciju bavljenja "nama". Nezemaljski entitet u ovom kontekstu ima funkciju da istakne određene međuljudske odnose koje autori percipiraju kao značajne. Interpretacija kontakta koju daju pisci u ovom ključu zapravo predstavlja kritičko preispitivanje tradicionalnih odnosa 'mi/drugi', odnosno građenja stereotipa na kojima ovi odnosi počivaju. Nezemaljska civilizacija u suštini egzistira kao medijum kroz koji se reinterpreтира percepcija "drugog" iz vizure "mi-grupe".

Prozna ostvarenja američkog pisca Pula Andersona, roman "Krstaski pohod" i pripovetka "Ne miri se s kraljevima" (Anderson, 2000 i Anderson, 1977) grade ovaj odnos kroz ukazivanje na opasnosti stereotipnog posmatranja kultura koje nisu naše. Roman "Krstaski pohod" govori o zaostaloj zemaljskoj civilizaciji (srednjovekovnim proto-Englezima), koja, sticajem okolnosti, dolazi u dodir sa naučno/tehnološki superiornim nezemaljskim rasama. U početku, razlika u "razvijenosti" dolazi do izražaja, ali se daljim dešavanjima situacija u potpunosti preokreće, i "zaostali" Zemljani nadvladavaju "superiorne" nezemaljske entitete. Na prvom i prilično eksplicitnom nivou, Andersonova namera je da pokaže kako savremena tehnologija i vojna premoć ne moraju biti i nužan uslov dominacije. On, dalje, očigledno pledira i da progres i slepa vera u nauku mogu dovesti samo do otuđenja, i da jedno društvo, bez kohezivnih faktora kao što je, u ovom romanu, recimo, religija, ne može nikako opstati. Anderson, zapravo, poigravajući se stereotipima, iznosi oštru kritiku ljudske (pre svega zapadne) civilizacije. Na sličan način, ali u mnogo ozbiljnijem tonu, u pripovetci "Ne miri se s kraljevima" američki autor upozorava na sklonost da se civilizacijska (u ovom ključu tehnološka) nadmoćnost jedne grupe prihvati kao opravdanje paternalizma, bez obzira na to što se o kulturi, u kojoj se interveniše, ne zna ništa.

Artur Klark u "Odiseji 2001" (Klark, 1983) ide još dalje, transponujući stereotipe u čisto logički zasnovane stavove o "drugom", bez ikakve etičke komponente. Građenje slike o "drugom" (Zemljanima) u

ovom ključu zasniva se isključivo na percepciji sveta koji odgovara egzistenciji nezemaljskog entiteta, uz ignorisanje bilo kakvog razmišljanja o eventualnoj alternativni. Premisa od koje Klark u “Odiseji” polazi jeste da nastanak *homo sapiens*-a nije produkt samo “obične”, biološke evolucije na Zemlji, već da je bio indukovan od strane jedne razvijene kosmičke civilizacije, koja je određenom evolucionom potencijalu čovekovih dalekih predaka dodala neophodan “vetar u leđa”, naučivši ih pre svega da koriste oruđe. Posledica ovakve vrste kontakta jeste trajna promena na ljudskom rodu. Ta promena podrazumeva postepenu evoluciju od antropomornog oblika, preko prelaznog, kombinovano mehaničko-biološkog, do stanja u kome bi postojanje bilo zasnovano na čistoj energiji, s tim što se ovaj evolucion proces nalazi van mogućnosti čovečjeg izbora. Kao vrhunski oblik ljudske evolucije implicira se neantropomorni inteligentni entitet sastavljen od energije, čija je paradigma transformacija glavnog junaka Dejvida Boumena u “dete-zvezdu”.

Ovakav način čitanja poruke koju kontakt nosi je, međutim, samo jedan njen segment. Uvođenje u priču superinteligentnog računara HAL 9000 menja kompletnu vizuru, i daje romanu jedan potpuno nov sloj. HAL na neki način predstavlja centralnu figuru čitavog romana. Reč je o visokorazvijenoj *veštačkoj inteligenciji* sposobnoj da vrši ogroman broj matematičkih – logičkih operacija u veoma kratkom intervalu, stvorenoj, dakle, da radi skoro sve što i čovek, ali mnogo puta brže i preciznije. Stvaranje inteligencije koja ne operiše sporim neuronskim, već neuporedivo bržim elektronskim vezama, implicira da je čovečanstvo nesvesno došlo do produkta koji predstavlja rudimentarni oblik narednog evolucionog stupnja – razuma koji je sposoban da deluje neuporedivo brže od ljudskog, i koji je stvoren od mnogo trajnijeg materijala nego što je čoveče telo. Međutim, HAL 9000 u jednom momentu pokazuje ozbiljan poremećaj u ponašanju. Suočen s protivurečnošću, nije sposoban da je prevaziđe, i potčinjava se nadređenom cilju – krajnjem uspehu misije. U takvim okolnostima, on ubija četiri ljudska bića, i pokušava da eliminiše peto. Konačan rezultat ove krize jeste isključivanje HAL-a, odnosno trijumf Dejvida Boumena kao simbola ljudske rase. Upravo ovaj momenat otvara prostor za jednu novu poruku, ključnu za razumevanje odnosa dva entiteta. Naime,

računarska veštačka inteligencija oličena u HAL-u i viša kosmička bića sastavljena od energije, imaju jedno zajedničko svojstvo. I jedan i drugi entitet, kao jedini kognitivni aparat, koriste logiku. HAL-ova nesposobnost da razreši problem koji je pre svega etičke prirode, uz pomoć logike, dovodi do njegovog uništenja. S druge strane, visokorazvijena energetska civilizacija ne preza od “ravnodušnog iskorenjivanja” živih bića u slučaju kada se to kosi sa nadređenim ciljem, razvojem razuma, onakvog kako ga oni percipiraju. Očigledno je da ovako predstavljen evolucionarni tok podrazumeva apsolutni trijumf logike, na uštrb etike. Definicija razuma kod višeg kosmičkog entiteta svodi se samo na inteligenciju, a ne i na intelekt. Na ovaj način se postavlja fundamentalna opozicija na kojoj, s jedne strane, stoji čovek, dok su s druge, veštački razum i viši kosmički entitet stvoreni od energije – opozicija etika:logika, odnosno intelekt:inteligencija. Kosmička inteligencija etiku shvata ekstremno utilitaristički, što znači da su posledice naših postupaka jedino i isključivo merilo njihove moralnosti (Mabbot, 1981:11). Ukoliko, dakle, ispunjenje nadređenog cilja podrazumeva neke postupke koji se nikako ne mogu smatrati moralnim, razum koji sledi isključivo logiku neće prezati da te postupke izvrši. S druge strane, intelekt, odnosno ustrojstvo razuma koje podrazumeva i etičku komponentu (irelevantno je da li je ona imanentna ljudskom umu, ili proishodi iz kulture), ovaj problem ističe kao ključni, i čak iako nekada postupa van etičkih normi, nikada ih ne proizvodi u opšti zakon, odnosno vid društveno prihvatljivog ponašanja.

Ursula le Gvin u romanu “Leva ruka tame” (Le Gvin, 1978) ovaj odnos razvija do svojih krajnjih posledica, ukazujući da pripadnost bilo kojoj “mi-grupi” nužno podrazumeva i postojanje nekih “drugih”. Glavni akter “Leve ruke tame” Dženli Ai predstavlja izaslanika velike svemirske “države” Ekumen, čiji je zadatak da u nju integriše usamljenu planetu Geten. Ovaj svet naseljavaju ljudska bića, ali sa jednom veoma neuobičajenom karakteristikom; naime, stanovnici Getena su androgini. Integracijom u društvo Getenjana, Ai ne samo da napušta svoj dotadašnji identitet, već u skladu s tim, prema pripadnicima svoje nekadašnje grupe zauzima izrazito negativan stav.

Sama činjenica da stupanje u kulturnu interakciju dva entiteta proizvodi određene efekte na svako od

pojedinačnih društava, iziskuje potrebu da se sagledaju posledice koje proishode iz “prvog kontakta”. U ovom kontekstu, ključna tačka jeste pitanje promene koju jedna kultura doživljava pod uticajem susreta s drugom. Jedan od osnovnih mehanizama koji deluju u okviru svake kulture (osim u idealnom slučaju nje-ne potpune izolacije) jesu procesi akulturacije, odnosno kulturnih promena koje predstavljaju rezultat kontakata različitih društava tokom vremena. Rezultati tog kontakta mogu se ispoljavati na više načina, od tzv. kulturnih pozajmica do relativnog fuzionisanja različitih kultura. Veoma je značajno prime-titi da u akulturacijskim procesima veliku važnost imaju odnosi dominacije, odnosno da skoro uvek jedna kultura dominira nad drugom u ekonomskom, političkom ili društvenom smislu. Ekstremni slučaj akulturacije jeste proces asimilacije, u kome jedna kultura “nestaje” pod uticajem druge, “snažnije” (Columbia Encyclopedia 2003).

Kontekst o kome govore analizirana dela naučno-fantastične književnosti jeste globalan, i uzima u obzir celokupnu ljudsku kulturu, odnosno one vrednosti koje autori tretiraju kao opšteljudske. Ljudi se ovde, u ličovskom smislu, posmatraju kao različiti u pojavnom smislu i manifestnom ponašanju, ali “nepriistrasno jednaki u njihovom moralnom kvalitetu” (Žikić, 1997:41). Reč je o procesu u kome se dešava “idealni” susret dva heterogena entiteta koja, jedan s drugim, do tada nisu stupali ni u kakvu vrstu komunikacije. Na određen način, takav susret bi se mogao uporediti sa evropskim otkrićem Novog sveta, ali u još ekstremnijem slučaju, s obzirom na to da su stanovnici američkog kontinenta bili ljudi, poput njihovih osvajača. Kontakt sa nezemaljskim entitetom može podrazumevati i susret sa apsolutno drugačijim kulturnim sistemom, nekompatibilnim onome što bi se moglo nazvati kulturom čovečanstva.¹

Posledice prvog kontakta i u ovom slučaju direktno su zavisne od načina na koji se stupa u interakciju, odnosno da li je u pitanju susret sa “iščezlom” kulturom ili se radi o direktnom kontaktu dva “živa” entiteta. Kada je u pitanju prvi slučaj, efekti inter-

1 Činjenica da je pogled na kulturu svih autora, pre svega, zasnovan na vrednostima “zapadne civilizacije”, u ovom slučaju nije relevantna.

akcije se, na osnovu analiziranih pripovedaka “Univerzalni jezik” i “Čas istorije”, mogu smatrati društveno irelevantnim, s obzirom da ne postoji nikakav “revolucionarni” uticaj koji proizvodi otkriće iščezle civilizacije. Takav efekat bio bi moguć u slučaju da “mrtvo” društvo poseduje znanja koja bi mogla da iz temelja promene ustrojstvo civilizacije koja je do njih došla, pod uslovom da je dešifrovanje tih saznanja uopšte izvodljivo. U slučaju obe analizirane pripovetke, posledica kontakta zapravo se može sagledati u kontekstu njegovih ograničenja, odnosno utvrđivanja činjenice da postoje velike kulturne barijere koje impliciraju mogućnost “greške u razmišljanju” koja dalje prouzrokuje i netačnu interpretaciju dobijenih saznanja.

Roman “Krstaški pohod” tretira tipičan akulturacijski proces u kome jedna grupa prihvata određene kulturne elemente od druge, i integriše ih u sopstvenu tradiciju. U ovom slučaju, ljudska kultura susreće se sa dominantnim entitetom, i, preuzimajući njihovu tehnologiju, integriše je u sopstveni kulturni sistem (zasnovan na feudalizmu i katoličkoj religiji). Na taj način, ljudska grupa o kojoj je reč obrće odnose moći, i od (tehnološki) inferiornog subjekta, postaje politički, ekonomski i društveno dominantna u odnosu na nezemaljsku civilizaciju. S druge strane, pripovetka “Ne miri se s kraljevima”, predstavlja obrnut proces, u kome se ljudi suprotstavljaju pokušaju nametanja određenih kulturnih vrednosti koje pokušava da im nametne neljudski entitet. Ljudska zajednica se u ovom slučaju nalazi pod nevidljivom dominacijom nezemaljskog entiteta, koji, kroz institucije koje su uspostavili na samoj Zemlji, upravljaju društvom. Rat koji izbija između dve suprotstavljene ljudske grupe, međutim, nema efekat dezintegracije, već se, po otkriću činjenice da je jedna zaraćena strana pod direktnom upravom nezemaljskih individua, obe strane ujedinjuju u odbranu onoga što autor smatra univerzalnom ljudskom vrednošću – nezavisnog duha. Ljudska zajednica je postala meta napada “spolja”, i ta spoljašnja opasnost podstakla je unutrašnju solidarnost (Daglas, 1993:193). Društvo je, suprotstavivši se “drugome” koji je pokušao da ga asimiluje, reagovalo homogenizacijom, i uspelo da odbrani sopstvenu kulturu, odbacujući sve modele koji su mu ponuđeni kao alternativa.

Značajno je, međutim, primetiti da su u oba ova slučaja u pitanju kontakti dve relativno kompatibilne

kulture, koje raspolažu sa sličnim sistemom vrednosti, i u kojima je moguće da se proces akulturacije odvija bez nužne promene u onome što bi mogli nazvati ljudskim. U romanu "Krstaški pohod" ta činjenica je evidentna samim tim što čovečanstvo opstaje u svojim tradicionalnim okvirima, prihvatajući samo jedan segment "druge" kulture, ali ne doživljavajući suštinsku transformaciju. Čak i u pripovetci "Ne miri se s kraljevima" prihvatanje nezemaljskih vrednosti ne bi značilo odricanje od ljudske kulture, s obzirom na to da je u suštini više reč o odupiranju asimilaciji nego o nemogućnosti prihvatanja tuđeg kulturnog modela. Nezemaljski entitet u obe ove pripovetke kompatibilan je ljudskom, i odnosi dominacije koji se tretiraju, odvijaju se u okviru koliko-toliko sličnog kulturnog sistema.

Romani "Leva ruka tame" i "Odiseja u svemiru 2001" nude drugačiju sliku kontakta između ljudskog i neljudskog entiteta. Roman Ursule le Gvin, iako tretira interakciju između dva modela ljudske kulture (svemir u kome se dešava radnja "Leve ruke tame" naseljen je isključivo ljudima) zapravo implicira nemogućnost "mešanja" kulturnih sistema koji su zasnovani na drugačijim osnovama. Ekumensko društvo počiva na polnom diverzitetu (opozicija muško : žensko), i taj odnos predstavlja jednu od konstituenti čitave kulture. Ovakav stav nije zasnovan na bazi seksualnih odnosa, već na društvenoj činjenici da svako ljudsko društvo (u ovoj knjizi analogno ekumensko) "zna za konvencije sparivanja koje su bar donekle analogne instituciji koja se kod nas zove brak" (Lič, 2002:98). U osnovi ovakve prakse leži Levi-Strosova formula o razmeni žena, tj. odnos davalac žena/primalac žena kao jedan od ključnih za konstituisanje društvene strukture, sa svim svojim kasnijim transformacijama (Lič, 1982:115-136, Lič, 2002:97-102). S druge strane, getenjansko društvo je ambiseksualno, i uopšte ne poznaje instituciju braka (u kontekstu obaveza koje takav način udruživanja podrazumeva). Ova razlika dolazi do izražaja u svakom kontaktu koje glavni junak Dženli Ai uspostavlja na Getenu. Ai na kraju uspeva da se integriše u getenjansko društvo, ali uz posledicu gubljenja dotadašnjeg identiteta. Ovaj proces ukazuje da su dva sistema nekompatibilna, i da je posledica kontakta nužno prihvatanje drugog modela u celosti, bez mogućnosti delimične kulturne razmene. Oba društva

sankcionišu pokušaj “mešanja”, jasno stavljajući do znanja da je postojanje jednog kulturnog modela moguće samo nezavisno od drugog, i dopuštajući samo eksterne vidove komunikacije. Na taj način se ostvaruje Levi-Strossov ideal o postojanju međusobno nezavisnih društava, koja ne upadaju u zamku komunikacije, postepeno uviđajući da “nestaje ona raznovrsnost odnosa koja je u početku njihovu saradnju činila korisnom i nužnom” (Todorov, 1994:82).

Poruka “Odiseje 2001” još je drastičnija, jer implicira da sâm čin komunikacije sa nezemaljskim entitetom uslovljava prihvatanje novog kulturnog modela. Međutim, ovde se ne radi samo o tome, već i o činjenici da taj novi model više nije ljudski ni u kom smislu, već pripada jednom drugom, apsolutno stranom kontekstu. Naime, evolucionini tok koji nameće super-razvijeni nezemaljski entitet podrazumeva ne samo gubljenje antropomorfnosti, već i napuštanje temeljnog principa “jednakosti u moralnim kvalitetima”. Etički momenat u okviru novog modela posmatra se kao neprihvatljiv, dok je logika jedini relevantan kognitivni mehanizam. Posledica kontakta, na taj način, postaje najekstremniji mogući vid asimilacije – potpuna dehumanizacija, kako u fizičkom, tako i u “duhovnom” smislu. Ovako posmatrane, posledice kontakta krajnje su zastrašujuće, ali predstavljaju upozorenje ljudima da “progres” kome se teži može imati nesagledive posledice na same temelje ljudskosti, i da se o tome mora voditi računa.

Sva analizirana dela u ovom radu bave se, manje ili više očigledno, odnosima među ljudskim bićima, i kao takva predstavljaju “dijagnozu, opomenu, poziv na delovanje i diskusiju mogućih alternativa” (Suvin, 1970:238), što svakako predstavlja njihovu najvažniju funkciju. Ali, s druge strane, ova prozna ostvarenja tretiraju i ne najmanje važnu činjenicu da čovek vrlo verovatno nije jedino “razumno biće” u svemiru, i da će se, kad-tad, kontakt sa nekom nezemaljskom kulturom dogoditi. Ukoliko neko smatra da ova činjenica nije dovoljno društveno relevantna, trebalo bi da se seti famozne Velsove radio-drame “Rat svetova”, emitovane u Americi krajem '30-ih godina prošlog veka, i posledica koje je ona izazvala.

IZVORI I LITERATURA:

Izvori

1. ANDERSON Pul (2000), "Krstaški pohod", CD Polaris II, Beograd
2. ANDERSON Poul (1977), "Ne miri se s kraljevima", Sirius br. 1, Zagreb
3. KLARK Artur (1983), "Odiseja u svemiru 2001", Beograd
4. KLARK Artur (1985), "Čas istorije" u A. Klark, "Prvi kontakt", Beograd
5. LE GVIN Ursula (1978), "Leva ruka tame", Beograd
6. PIPER H. Beam (1977), "Univerzalni jezik", Sirius br. 7, Zagreb

Literatura

1. COLUMBIA Encyclopedia (2003), Sixth Edition, Internet stranica: <http://www.encyclopedia.com/html/a1/accultur.asp>
2. DAGLAS Meri (1993), "Čisto i opasno", Beograd: XX vek
3. HALL Stuart (1997), "The Work of Representation", Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. Ed. Hall, Stuart. London: Sage
4. KLARK Artur (1985), "Prvi kontakt", Beograd, pogovor Zorana Živkovića
5. LIČ Edmund (2002), "Kultura i komunikacija", Beograd: XX vek
6. LIČ Edmund (1982), "Klod Levi-Stros", Beograd: XX vek
7. MABBOT J.D. (1981), "Uvod u etiku", Beograd
8. RISTOVIĆ Milan (1996), "Slika neprijatelja: Srpske teme u berlinskom časopisu 'Kladderadatsch' 1914-1915. godine", Godišnjak za društvenu istoriju 1-2, Beograd, iz Sander L. Gilman, "Was sind Stereotype, und wie können Texte bei ihrer Untersuchung dienlich sein" u "Rasse, Sexualität und Seuche. Stereotype aus der Innenwelt der westlichen Kultur", Hamburg 1992.
9. SUVIN Darko (1970), "Teze za poetiku književne vrste naučna fantastika", Umetnost reči 1-2, Zagreb
10. TODOROV Cvetan (1994), "Mi i drugi", Beograd
11. ŽIKIĆ Bojan (1997), "Antropologija Edmunda Liča", Beograd